

TIESU VARA NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS LAIKĀ LATVIJAS ĢENERĀLAPGABALĀ*

Edvīns Evarts

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, pētnieks.
Zinātniskās intereses: ikdienas dzīve Latvijā Otrā pasaules kara laikā.

Raksta mērķis ir uz esošo zināšanu pamata saprast un parādīt Tieslietu ģenerāldirekcijas nozīmi un lomu okupācijas varas realizēšanā Otrā pasaules kara laikā Latvijas teritorijā. Tas tiek darīts, aplūkojot vietējo tiesnešu iesaisti okupācijas varas realizēšanā, tiesiskās pārstāvniecības pieejamību Latvijas iedzīvotājiem un okupācijas varas likumu piemērošanu. Kaut arī ģenerāldirekcija pamatā risināja tehniska rakstura problēmas, vācieši atsevišķus tiesnešus iesaistīja arī politiski represēto lietu sākotnējā izskatīšanā. Ģenerāldirekcijas ietvaros tiesneši drīkstēja iztiesāt mazāk svarīgas lietas, kā lauļību šķiršanu, nelielas civillietas, un kara otrajā pusē – lietas, kas attiecās uz vietējiem iedzīvotājiem. Visas svarīgākās lietas iztiesāja speciāli ieviestās vācu tiesas, turklāt tās varēja pārbaudīt vietējo tiesu darbu un pēc saviem ieskatiem mainīt to spriedumus.

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, Latvija, tiesas, Tieslietu ģenerāldirekcija.

Tiesu vara Latvijas ģenerālapgabalā Otrā pasaules kara laikā ir maz pētīta tēma, jo pētījumi orientējas galvenokārt vai nu uz atsevišķām personībām, kā Alfrēds Valdmanis,¹ kurš ieņēma Tieslietu ģenerāldirektora posteni, vai arī uzmanība tiek pievērsta kādam atsevišķam faktam, kā to dara, piemēram, Roberts Vaitis,² kas šai tēmai pieskaras, aplūkojot kolaborācijas jautājumu. Atsevišķi pētītas ir advokātu biogrāfijas.³ Apkopojošā rakstura darbos tiesu vara atsevišķi tikpat kā nav skatīta, aprobežojoties ar ģenerāldirekciju kopēju raksturojumu⁴ vai kādu situācijas atspoguļojumu, vai arī aplūkota no uzbūves viedokļa.⁵ Latvijas Nacionālā

* LETONIKA Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte: valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība” ietvaros.

arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (P-822, P-823, P-97 fonds u.c.) un Vācijas Federālajā arhīvā Berlīnē (R-92 fonds) ir atrodams samērā plašs materiāls par tiesu sistēmu Latvijas ģenerālapgabalā, sevišķi par Tieslietu ģenerāldirekcijas darbību. Tomēr abos arhīvos konstatējamas daudzas nepilnības, jo tie galvenokārt ir trofeju materiāli, kas diemžēl nav pilnībā saglabājušies, kas apgrūtina notikumu restaurācijas darbu. Kā avotu var izmantot arī okupācijas laikā iznākušos laikrakstus, sevišķi *Rikojumu Vēstnesis* un *Amtsblatt des Generalkommissars in Riga*, kur publicēti gandrīz visi svarīgākie okupantu rīkojumi. Lielākā daļa okupācijas varas rīkojumu tika publicēta arī citās avīzēs, piemēram, *Tēvija* un reģionālā presē. Interesantas un savdabīgas ir Borisa Zemgala (iespējams, paša A. Valdmaņa) atmiņas,⁶ kurās autors tiecas parādīt Tieslietu ģenerāldirekcijas darbu kā sava veida pretošanos okupācijas varai. Par tiesu darba atsevišķiem aspektiem atrodamas ziņas arī iedzīvotāju atmiņās, kurās spilgti raksturota toreizējā situācija.⁷

Raksta mērķis ir parādīt Tieslietu ģenerāldirekcijas nozīmi un lomu okupācijas varas realizēšanā. Mērķa sasniegšanai vispirms tiks aplūkota tiesu sistēmas veidošanās un darbība okupācijas periodā, bet pēc tam skatītas raksturīgākās tiesu varas problēmas, kā atsevišķu tiesu amatpersonu, šajā gadījumā advokātu, sadalījums Latvijā un likumu piemērošanas īpatnības. Citas tēmas ierobežotā apjoma dēļ šajā rakstā netiks aplūkotas.

TIESLIETU ĢENERĀLDIREKCIJAS UN OKUPĀCIJAS VARAS TIESU IESTĀŽU IZVEIDE

1941. gada vasarā nacistiskā Vācija uzsāka karadarbību pret Padomju Savienību. Baltijā vēl ritot aktīvai karadarbībai, Latvijas teritorija bija pakļauta vācu militārai pārvaldei, kura bija ieinteresēta vietējās pārvaldes organizēšanā tikai tik tālu, lai “nomierinātu” aizmugurējos apgabalus un noorganizētu nepieciešamās piegādes vācu armijai, atstājot politiskas dabas jautājumus vācu Civilpārvaldei, ko bija paredzēts ieviest pēc tam, kad frontes līnija atvirzītos prom no Latvijas teritorijas. Lai nodrošinātu mieru un kārtību iekarotajos austrumu apgabalos, okupācijas vara bija gatava uz neilgu laiku pieļaut vietēja rakstura pārvaldes iestādes,

paredzot tās uzvaras gadījumā likvidēt. Tādējādi Latvijas teritorijā jūlijā un augusta sākumā varēja izveidoties latviešu ģenerāldirekcijas, kuras risināja praktiskas dabas jautājumus un kuru tiesiskais stāvoklis nebija skaidri noteikts. Visas ģenerāldirekcijas kopā dēvēja par Zemes pašpārvaldi Latvijas ģenerālapgabalā. Viena no šādām ģenerāldirekcijām bija Tieslietu ģenerāldirekcija, kuru vadīt bija uzņēmies jurists Teodors Zvejnieks.

Tieslietu ģenerāldirektors T. Zvejnieks izveidoja darba grupu, kuras vadošie darbinieki bija Verners Vītiņš, Tiesu departamenta direktors, Jūlijs Saulīte, Tiesu departamenta administratīvās nodaļas vadītājs, Jānis Dikmanis, Tiesu departamenta finanšu un saimnieciskās nodaļas vadītājs.⁸ Šos cilvēkus izvēlējās tāpēc, ka padomju laikā viņi bija atbrīvoti no darba vai pazemināti amatā. Darba grupa savu iespēju robežās sāka atjaunot tieslietu sistēmu Latvijas teritorijā, par pamatu ņemot Latvijas tiesu sistēmu pirms 1940. gada 17. jūnija. Ģenerāldirekcijas darbu kopumā vācieši pieļāva arī konkrētu apsvērumu, piemēram, ierēdņu trūkuma, vietējo apstākļu un valodu nepārzināšanas dēļ.

Visus svarīgākos lēmumus, ieskaitot tieslietu jomā, joprojām pieņēma vācu militārā pārvalde, bet uz vietām – daudzās vācu komandantūras, kuru darbība bija atkarīga no ikreizējā vadītāja tiesiskās izpratnes. Vācu komandantūra izdeva apmēram divdesmit uz vietējiem iedzīvotājiem attiecinātus rīkojumus vai pavēles, kurās par nepaklausību piedraudēts ar nāves sodu. Tiesiskums, tā kā to saprata Latvijas iedzīvotāji, okupētajām teritorijām nebija paredzēts, ko skaidri parādīja nacistiskās Vācijas pretinieku, ebreju, čigānu, garīgi slimo un citu cilvēku iznīcināšanas.

Tieslietu ģenerāldirekcijai,⁹ uzsākot darbību, nācās saskarties vispirms jau ar tīri praktiskas dabas problēmām, jo ģenerāldirekcija bija izvietota nepiemēroti šaurās telpās, neskatoties pat uz to, ka daudzas Latvijas laika tieslietu struktūras kadru trūkuma dēļ darbību bija uzsākušas tikai daļēji vai arī vispār nebija uzsākušas. Tieslietu ģenerāldirekcija atradās Rīgas apgabalaltiesas telpās, jo bijušajā tiesu pilī atradās vācu jūras spēku pavēlnieka "C" štābs. Tā, piemēram, tieslietu pārvaldes rīcībā bija tikai septiņas telpas, kamēr agrāk tā varēja izmantot veselas 44, Senātam bija ierādītas

trīs telpas, agrāk – 30, apelācijas tiesai četras bijušo 39 vietā, bet apgabaltiesai 22 bijušo 75 telpu vietā.¹⁰ Tāda saspiestība padarīja kvalitatīvu darbu tikpat kā neiespējamu.

1941. gada 1. septembrī visā Latvijas teritorijā okupācijas vara ieviesa vācu Civilpārvaldi, kuras vadītājs bija ģenerālkomisārs Rīgā Oto Drekslers, kas bija pakļauts Ostlandes reihskomisāram Hinriham Lozem. Gan ģenerālkomisāra, gan reihskomisāra iestādes atradās Rīgā. Reihskomisārs bija pakļauts Okupēto Austrumu apgabalu ministram Alfrēdam Rozenbergam Berlīnē. Visās trijās okupācijas varas iestādēs izveidoja Tieslietu daļu, kuras pienākumos attiecīgajā līmenī bija arī kontrolēt Tieslietu ģenerāldirekcijas darbu. Tieslietu daļas pārņēma daudzus uzdevumus un pilnvaras tieslietu jomā. Tā, piemēram, reihskomisārs 8. septembrī aizliedza atjaunot Tieslietu ģenerāldirekcijas Senātu, neskatoties uz jau izziņoto atjaunošanu. Uz vietām tiesu darbu kontrolēja seši novadu komisāri.

1941. gada 6. oktobrī reihskomisārs izdeva “Rīkojumu par vācu tiesu jurisdikcijas noteikšanu un uzbūvi Austrumu apgabalā”,¹¹ bet 1941. gada 27. oktobrī “Rīkojumu par latviešu tiesu iestāžu pagaidu tiesvedības izpildi”. Ar šiem rīkojumiem tika izveidotas vācu tiesas un vietējo tiesu iestāžu darbība tika būtiski sašaurināta, piemēram, vācu tautības pilsoņi bija izslēgti no vietējo tiesu iestāžu kompetences, vietējās tiesas drīkstēja iztiesāt tikai tādas lietas, kur augstākais sods bija naudas sods vai ieslodzījums līdz četriem gadiem. Primārā nozīme bija vācu tiesībām. Visi izdotie rīkojumi un izpildnoteikumi bija noteikti jāpublicē vācu un latviešu valodā. Oficiālais teksts skaitījās vācu valodā.

Faktiski tiesu sistēma tika pielāgota nacistiskās Vācijas izpratnei par tiesībām, kur okupēto zemju iedzīvotājiem nebija paredzētas tādas pašas cilvēka tiesības kā vāciešiem. Kā piemēru var minēt daudzus īpašos rīkojumus okupētajos apgabalos, kuros vietējiem iedzīvotājiem bija piedraudēts ar nāves sodu. Šeit tikai daži no tiem: 1941. gada 23. augusta rīkojums par noziegumu apkarošanu okupētajos apgabalos, 1941. gada 13. oktobra gada rīkojums par apiešanos ar ebreju īpašumu, 1942. gada 12. janvāra rīkojums par radio izmantošanu u.c.

Reaģējot uz šādu situāciju, 1941. gada 19. novembrī bijušais Latvijas finanšu ministrs A. Valdmanis, kurš bija aktīvi iesaistījies Tieslietu ģenerāldirekcijas veidošanas darbā vasarā, memorandā norādīja uz īpatnējo situāciju, ka Latvijā tiek piemēroti vācu likumi, kas tautai nav darīti zināmi un kurus pat tehniski visus nav iespējams pārtulkot (sk. tālāk nodaļu par likumu piemērošanu). Vācu tiesneši varēja izmainīt Zemes pašpārvaldes tiesu lēmumus, kā arī “miertiesu darbība pilsoniskajos strīdos tika ierobežota apmēram uz vienu piektdaļu no normālā apjoma”.¹² Tas viss bija licis iedzīvotājiem domāt, ka salīdzinājumā ar vācu tiesām Zemes pašpārvaldes tiesas ir zemākas kategorijas.¹³

Okupācijas vara pakāpeniski turpināja pārņemt dažādas tiesu kompetences. 1941. gada 19. decembrī Okupēto Austrumu apgabalu ministrs A. Rozenbergs izdeva “Noteikumus par Vācu tiesu jurisdikcijas nodibināšanu un uzbūvi ieņemtajos Austrumu apgabalos”.¹⁴ Pamatojoties uz šiem noteikumiem, okupētajos apgabalos visos reihskomisariātos tika nodibinātas vācu virstiesas ar trim tiesnešiem katrā un visos ģenerālkomisariātos vācu tiesas ar vienu tiesnesi katrā. Saskaņā ar šiem noteikumiem vācu tiesās par advokātiem drīkstēja strādāt tikai valstsvācieši vai vācu tautībai piederīgie. Tādējādi vietējiem iedzīvotājiem tika liegta pat teorētiska iespēja, ka viņus tiesā aizstāvēs vietējais advokāts, kas veiksmīgāk varētu saprasties ar aizstāvamo un būtu vairāk ieinteresēts patiesības noskaidrošanā, kas kara laikā bija būtisks aspekts. Vācu tiesu spriedumi, ar kuriem tika apstiprināti novadu komisāru rīkojumi par sodīšanu, kā arī vācu virstiesas spriedumi un lēmumi nebija pārsūdzami. 1942. gada 5. septembrī Okupēto Austrumu apgabalu ministrs noteica, ka vācu virstiesu kompetencē ir visas lietas, kas skar militārās rūpniecības iekārtu bojāšanu vai iznīcināšanu, par ko paredzēts spaidu nams vai arī nāves sods.

1942. gada 28. septembrī reihskomisārs izdeva “Pirmos noteikumus par vietējo sodu likumu priekšrakstu saskaņošanu ar vācu sodu likumiem Austrumzemes reihskomisariātā”.¹⁵ Tie stājās spēkā 1942. gada 1. oktobrī. Okupācijas režīms ieviesa vienotu piecu veidu pamatsodu sistēmu: 1) nāves sods; 2) spaidu nams (paredzēja brīvības atņemšanu no viena līdz 15 gadiem); 3) cietums

(no vienas dienas līdz 5 gadiem); 4) arests (no vienas dienas līdz sešām nedēļām); 5) naudas sods.

Tiesu sistēma Latvijas ģenerālapgabalā turpināja veidoties arī 1942. gada sākumā, kad tika izveidotas vācu sevišķās tiesas un ārkārtējās tiesas. 1942. gada 12. janvārī tika pieņemti "Noteikumi par ārkārtējām tiesām ieņemtajos Austrumu apgabalos".¹⁶ Ārkārtējās tiesas ģenerālkomisārs varēja sasaukt gadījumos, kad vietējie iedzīvotāji izdarījuši smagu noziegumu. Tās sastāvēja no viena policijas virsnieka vai SS fīrera kā priekšsēdētāja un diviem viņam pakļautiem iecirkņa darbiniekiem kā piesēdētājiem. Ne valstsvācieši, ne vācu tautībai piederīgie nebija pakļauti šīm tiesām. Šo tiesu lēmumi arī nebija pārsūdzami, lai gan īpatnība bija tā, ka ģenerālkomisārs Rīgā tos varēja gan apstiprināt, gan neapstiprināt. Sevišķās tiesas bija nodibinātas pie katras vācu tiesas un izmeklēja tās lietas, kurā apsūdzību cēla vācu prokuratūra. Sevišķās tiesas varēja piespriest spaidu namu vai nāves sodu. Piemēram, Rīgā sevišķā tiesa darbu sāka ar trīs apsūdzēto, kas bija izdarījuši vairākas ielaušanās ar zādzībām, notiesāšanu ar nāvi.¹⁷ Tiesiskuma principi šajās tiesās nepastāvēja pat rudimentāri.¹⁸ Iedzīvotājiem nebija skaidrs, kurā tiesu instancē nonāks viņu konkrētā lieta.

Okupācijas vara, lai precizētu vietējo tiesu kompetenču apjomu, 1942. gada 13. martā izdeva "Rikojumu par vietējo tiesu iestāžu pagaidu darbību Latvijas ģenerālapgabalā".¹⁹ Tajā bija noteikts, ka vietējās tiesas darbojas uz to likumu un noteikumu pamata, kas bija spēkā 1940. gada 17. jūnijā, kā arī uz to rikojumu pamata, kas izdoti pēc vācu bruņoto spēku ienākšanas. Lai gan ar šo rikojumu spēku zaudēja padomju laikā izdotie likumi, tomēr tas neskāra ar īpašumtiesībām saistītos jautājumus, piemēram, padomju laikā nacionalizēto īpašumu denacionalizāciju. Par šiem jautājumiem 1942. gada 20. martā tika izdoti speciāli izpildnoteikumi, saskaņā ar kuriem katrā gadījumā lēmums bija jāpieņem ģenerālkomisariātam Rīgā.²⁰ Gadījumos, kad tiesvedība bija iesākta, vietējai tiesai tā bija jāaptur.

Vietējās tiesas drīkstēja iztiesāt krimināllietas, ja visi dalībnieki bija nevācu tautības, un noziegumus, kas pēc okupantu de-

finīcijas neskāra svarīgas Vācijas valsts intereses, ar to saprotot gadījumus, kuros piemērojama sods nebija augstāks par naudas sodu vai brīvības atņemšanu līdz četriem gadiem. Turklāt vietējām tiesām pašām bija jāpārbauda lietas piekritība – vai gadījums ir jāizskata vācu vai vietējai tiesai. Ja radās šaubas par lietas dalībnieka piederību vācu tautībai, vietējai tiesai tiesāšana bija jāaptur un jāiesniedz pārbaudei vācu tiesā. Pēc ģenerālkomisāra ierosinājuma vietējo tiesu spriedumus vācu tiesas varēja pārbaudīt arī tādos gadījumos, ja spriedumi vai lēmumi bija pieņemti, pārkāpjot lietas piekritību, vai gadījumos, kad “par spriedumu vai lēmumu tiesisko vai būtisko pamatotību ir nopietnas šaubas”.²¹ Šādu pārbaudi varēja ierosināt pat gada laikā pēc sprieduma pasludināšanas.

Kā jau minēts, vācieši nebija pakļauti vietējām tiesām un uzskatīja, ka attiecībā ar vietējiem iedzīvotājiem nav strikti jāievēro pēdējo tiesības. Tas izpaudās daudzās un dažādās formās. Tā, piemēram, 1942. gada sākumā okupācijas varas ierēdnis, kas atbildēja par dzelzceļu, izdeva rīkojumu, ka dzelzceļa strādnieki, kas neievēro vācu izdotās pavēles, ir sodāmi ar pēršanu. Sabiedrības reakcija bija sašutums un aizvainojums, ka tiek ieviesti viduslaiku cienīgi sodi. Pat vācu ierēdņu vidū šāda soda veida ieviešana raisīja nepatiku, kas izpaudās ģenerālkomisariāta 1942. gada 12. marta ierēdņu sapulcē. Neskatoties uz to, vainīgais ierēdnis tika atlaists no darba tikai pēc divām nedēļām.²² Miesas sodi netika ieviesti. Otrs gadījums, kas uzskatāmi raksturo vāciešu attieksmi, norisinājās 1944. gada 28. martā un ir sīkāk aprakstīts leitnanta A. Freimaņa ziņojumā Drošības policijas un SD priekšniekam Latvijā.²³ Rīgas pilsētas vācu ierēdnis, kas ieņēma vadošu amatu, dienas laikā kādā starpgadījumā sava dārza teritorijā no mugurpuses sašāva divus latviešu karavīrus vācu armijas uniformās. Ierēdnis ne tikai netika atlaists no amata, bet viņu pat neapcietināja. Jūlijā viņu pārcēla darbā uz Vāciju, bet tas nebija saistīts ar šo gadījumu.

TIESLIETU ĢENERĀLDIREKCIJAS DARBĪBA

Sakarā ar okupantu veiktajām izmaiņām tiesiskajā regulējumā 1941. gada novembrī T. Zvejnieks lūdza pārcelt viņu uz citu dieņesta vietu. Ģenerālkomisārs O. Drekslers izpildīja lūgumu un viņa vietā 12. novembrī par tieslietu ģenerāldirektoru iecēla A. Valdmani.²⁴ Tieslietu ģenerāldirektora nomainīšana nebija saskaņota ar reihskomisāru H. Lozi un Okupēto Austrumu apgabalu ministru A. Rozenbergu, kurš izteica neapmierinātību par šādu nomainīšanu, taču, tā kā A. Valdmanis baudīja ģenerālkomisāra atbalstu, viņš saglabāja amatu.

Jau neilgi pēc iecelšanas amatā – 1941. gada 24. novembrī ģenerālkomisariāta Rīgā Tieslietu nodaļa ar jauno tieslietu ģenerāldirektoru apsprieda daudzo Latvijas iedzīvotāju, kas bija apcietināti, situāciju. Latvijas cietumi bija pārpildīti, bet vācu okupācijas varai trūka resursu izskatīt apcietināto lietas. Tāda situācija bija veidojusies jau no 1941. gada vasaras. Vācu ierēdņi izteica priekšlikumu ar dažu vietējo tiesnešu palīdzību paātrināt apcietināto lietu izskatīšanu, to darot “paātrinātā tempā”.²⁵

Tiesnešiem vajadzēja no latviešu palīgpolicijas saņemt apcietināšanas un pirmās nopratināšanas protokolus. Tad tiesnesim bija jāizšķir, vai ir nepieciešama papildus izmeklēšana, lai noskaidrotu lietas apstākļus. Ja tas bija nepieciešams, tad lietu nodeva atpakaļ latviešu palīgpolicijai. Svarīgākais tiesneša uzdevums bija noskaidrot, vai apcietināšanas pamatā esošie apgalvojumi apstiprinājušies vai ne. Tālāk lietu kopā ar īsu lietas raksturojumu vācu valodā vajadzēja nodot vācu drošības policijai, kas arī izlemtu lietas turpmāko virzību.

Šeit ir vietā maza atkāpe par apcietināto lielo skaitu. Daudzi tiesām bija nonākuši apcietinājumā apmelojumu rezultātā. To varam lasīt arī atmiņu literatūrā, piemēram, kāds pagasta vecākais Latgalē raksta, ka kara sākumā iedzīvotāji daudz baumojuši un denunciāciju veidā kārtojuši savstarpējās attiecības.²⁶ Citās atmiņās laikabiedri izsakās vēl precīzāk: “Šis bija ļoti bīstams laiks, ikviens, kurš komunistu režīma laikā bija iecelts kādā amatā, varēja tikt apsūdzēts par sadarbošanos un pat bez tiesas sprieduma nošauts.”²⁷

Sarunu gaitā ģenerālkomisariāta ierēdņi piebilda, ka, ja sadarbība attaisnotos, tad būtu iespējams palielināt tiesnešu skaitu.²⁸ No katra tiesneša tika gaidīts, lai tas mēneša laikā pārbaudītu 25 lietas. Šīs lietas lielākoties bija politiska rakstura, un pārbaudāmie atradās pagaidu apcietinājumā. Sarunu rezultātā tika noteikta procesa vienkāršošana. Decembra sākumā okupācijas vara precizēja vēlamu tiesnešu skaitu.

Ģenerālkomisāram bija pietiekami daudz iemeslu šāda piedāvājuma izteikšanai, jo cietumi bija pārpildīti. Daļa apcietināto, kuru nevainību varēja viegli pierādīt, drīz tika palaista brīvībā, bet daļa apcietinājumā palika ilgāku laiku. 1941. gada 10. septembrī T. Zvejnieks norādīja, ka 96% no kopējā apcietināto skaita ieslodzīti politisku iemeslu dēļ un tikai atlikušie četri procenti ieslodzīti ar Tieslietu ģenerāldirekcijas lēmumu.²⁹

Nedēļu pēc minētā piedāvājuma rakstiskas izteikšanas, 1941. gada 11. decembrī, tieslietu ģenerāldirektors ieteica desmit tiesnešus.³⁰ Tiesnešiem vajadzēja sadarboties ar prokuru Oskaru Zuti. A. Valdmanis lūdza ģenerālkomisāru pārbaudāmos gadījumus nodot tieši O. Zutim.³¹ Latviešu tiesnešu izmantošana acīmredzot bija veiksmīga, jo tieslietu ģenerāldirektors 1942. gada 12. februārī drīkstēja izveidot vēl vienu sarakstu ar desmit³² tiesnešiem.³³ Pēc drošības policijas un SD šefa veiktās pārbaudes 28. februārī arī viņi tika apstiprināti amatā.³⁴ Lielākās problēmas šo tiesnešu darbā sagādāja vācu valodas nepietiekamas zināšanas, tāpēc tiesu tulki bija pārslogoti, bet palielināt tulku skaitu okupācijas iestādes neļāva.

Šāda tiesnešu darbība pēc būtības ir vērtējama kā okupācijas varas nostiprināšana un sadarbība ar okupācijas iestādēm. Vācu vēsturnieks Roberts Vaitis to raksturoja tādējādi, ka Tieslietu ģenerāldirekcija sadarbojās ar vācu tiesām, lai “padarītu nekaitīgus nacistu politiskos pretiniekus”.³⁵ Tomēr praksē tas noteikti paātrināja pietiekami daudzu cilvēku izklūšanu no apcietinājuma. Taču te būtu nepieciešams precīzs arhīvu avotu materiāla izvērtējums, lai noteiktu šādas sadarbības tiesisko un morālo dabu.

1942. gada 10. martā Latvijas ģenerālkomisariāta Tieslietu nodaļa pieprasīja tieslietu ģenerāldirektoram iesniegt pārskatu par

vietējo tiesu iestāžu uzbūvi, kas 23. martā tika izdarīts.³⁶ Tiesu un prokuratūras iestāžu sadalījums bija šāds:

1. Tiesu palāta sastāvēja no diviem departamentiem:
 - a) civildepartamenta ar vienu priekšsēdētāju un 5 tiesnešiem un
 - b) krimināldepartamenta ar vienu priekšsēdētāju un 6 tiesnešiem.

2. Apgabaltiesas bija četras, saskaņā ar agrāko iedalījumu: Rīgā, Jelgavā, Liepājā un Daugavpilī. Katra no tām arī tika iedalītas divās nodaļās (civil- un kriminālnodaļā). Apgabalu tiesu līmenī bija paredzēts darbs kopā 71 tiesnesim, ieskaitot priekšsēdētāju un vicepriekšsēdētājus. Uz ziņojuma brīdi aptuveni 10 šo posteņu vēl bija brīvi, jo komplektēšana vēl nebija pabeigta.

3. Miertiesās atbilstoši agrākam iedalījumam darbojās 74 tiesneši.

4. Izmeklēšanas tiesās – 45 tiesneši.

5. Zemes grāmatu nodaļumā – 12 tiesneši.

6. Papildus miertiesneši bija 17.

7. Vecāko tiesamatu kandidāti kopā bija 24 (Rīgas apgabaltiesā – 15, Jelgavas apgabaltiesā – 5, Liepājas apgabaltiesā – 1, Daugavpils apgabaltiesā – 3).

8. Jaunāko tiesamatu kandidāti kopā bija 31 (attiecīgi – 14, 3, 5, 9).

9. Tiesu izpildītāji kopā bija 38 (attiecīgi – 16, 6, 6, 10).

Bez tam Latvijā bija paredzēts darbs 22 prokuroriem un 37 notariātu kantoriem. Advokāti Latvijā dalījās šādi: zvērināti advokāti bija 123, advokātu palīgi – 59, privātheadvokāti – 36. Privātheadvokātu skaitu visumā bija paredzēts ierobežot un ar laiku vispār likvidēt (sīkāk par advokātu sadalījumu Latvijā sk. tālāk). Tieslietu ģenerāldirektora pārraudzībai bija pakļautas arī 59 pilsētu bāriņu tiesas (katrā pilsētā viena), 517 apriņķa tiesas (katrā apriņķī viena) un 520 dzimtsarakstu nodaļas (pilsētās un apriņķos, turklāt dažas aptvēra divus un trīs apriņķus).

Sakarā ar okupācijas varas iebildēm pret vairākām amatpersonām un dažādu posteņu nepieciešamību (sk. nodaļu par advokātiem) šādu Tieslietu ģenerāldirekcijas pagaidu uzbūvi A. Valdma-

nis oficiāli drīkstēja apstiprināt tikai 1942. gada 7. novembrī. Savukārt ierēdņus amatā apstiprināja tikai 1943. gada 12. martā, jo visus pamatīgi pārbaudīja vācu drošības iestādes. Turpmākā Tieslietu ģenerāldirekcijas darbā vācu okupācijas iestādes varēja sevišķi neiejaukties, jo tās darbība bija stipri ierobežota. Arī tieslietu ģenerāldirektora A. Valdmaņa darbība neliecināja par kādu pretestību, lai gan viņš pats esot teicis, ka “esmu gatavs desmit reizes dienā pārkāpt katru vācu likumu, ja es zinu, ka ar to izdaru kaut vienu vienīgu labu darbu”.³⁷

TIESU VARAS LEGALIZĒŠANA

Ar 1942. gada 7. marta rīkojumu Okupēto Austrumu apgabalu ministrs A. Rozenbergs juridiski legalizēja Zemes pašpārvaldes Latvijas ģenerālapgabalā statusu. Šiem noteikumiem 1942. gada 18. martā sekoja izpildnoteikumi,³⁸ pēc kuriem tieslietu ģenerāldirektors viens pats nevarēja iecelt padoto iestāžu vadītājus. Tā, piemēram, Tiesu palātas priekšsēdētājam un prokurooram, kā arī apgabaltiesu priekšsēdētājiem un prokuroriem bija nepieciešama ģenerālkomisāra piekrišana. Zemākajās tiesu instancēs bija nepieciešama novadu komisāru piekrišana. Novadu komisāriem savā apgabalā bija arī tiesības uz laiku atcelt amatpersonas no pienākumu pildīšanas.

1942. gada sākumā vācu Civilpārvaldes iestādēs tika pārrunāta iespējamā tiesas procedūras vienkāršošana. Tā paša gada 27. jūlijā A. Valdmanis vēstulē³⁹ ģenerālkomisāram izklāstīja savus iebildumus pret šo vienkāršošanu. Viņš uzsvēra, ka šāda jauna likuma ieviešanai nepieciešami divi priekšnoteikumi: “...lai tas būtu izaudzis vietējā tiesiskā apziņā un līdz ar to, lai būtu atzīta jaunā likuma nepieciešamība vietējos apstākļos”.⁴⁰ A. Valdmanis konstatēja, ka neviens no minētiem priekšnosacījumiem nebija izveidojies, tādēļ viņš apšaubīja projektējamo normu labvēlīgu uzņemšanu un sagaidāmo iedarbību. Viņaprāt, tiesu instanču samazināšana, mēģinot vienkāršot tiesas procesu, nebija labs risinājums, jo zaudētais būtu jāatgūst, upurējot citas vitāli svarīgas tiesas intereses.

Vācu okupācijas iestādes vēl 1941. gada 10. oktobra rīkojumā norādīja, ka esošā tiesu sistēma darbojas kara laika apstākļos, kas nozīmēja arī reformu nepieciešamību. 1942. gadā Tieslietu ģenerāldirekcija pretojās reformu ieviešanai tieslietu jomā, jo šo reformu cēloņi bija meklējami Vācijā, kur to mērķis bija samazināt procesa izdevumus, saīsināt procesam veltījamo laiku un rast izlīdzinājumu tiesas darbinieku vidū. A. Valdmanis rakstā ģenerālkomisāram norādīja, ka Latvijas ģenerālkomisariātā sakarā ar pārmaiņām maksāšanas līdzekļos – pāreju no rubļiem uz ostmarkām (attiecībā viena ostmarka pret desmit rubļiem) – bija ievērojami samazinājušās tiesāšanas izmaksas. Tā kā tiesu darbība bija sašaurināta, un šajā ziņā izmaiņas nebija paredzētas, sakarā ar iztiesājamo lietu mazo skaitu par procesa ieilgumu arī nenācās runāt, jo tas bija pat īsāks nekā 1940. gadā. Visbeidzot, tiesas personāla jautājums, neskatoties uz lieliem zaudējumiem padomju laikā, nepārvaramas problēmas nerādīja. Vietējie apstākļi tādējādi nedeva nekādu pamatojumu kardinālām pārmaiņām vietējo tiesu instanču uzbūvē. Autoram nav izdevies noskaidrot, vai tieši šo A. Valdmaņa argumentu vai citu apstākļu dēļ, bet kardinālas pārmaiņas 1942. gadā Tieslietu ģenerāldirekcijas darbā nenotika.

Tomēr A. Valdmaņa argumentācija nebija gluži precīza, par ko viņš bija labi informēts. Tieslietu ģenerāldirekcijai trūka kvalificēta personāla, ko tā nevarēja atrast, neraugoties uz sludinājumiem laikrakstos un pieprasījumiem darba pārvaldē. Vēl 1943. gada 24. februārī tieslietu ģenerāldirektors rakstīja Kontroles šefa pārvaldei,⁴¹ ka ģenerāldirekcijai jau ilgāku laiku nav izdevies atrast dažus trūkstošus darbiniekus, kas nepieciešami darba veikšanai ģenerāldirekcijas centrālā pārvaldes iestādē. Situāciju centās risināt, nodarbinot uz nepilnu laiku, piemēram, studentus.

Latviešu tiesas kara laikā iztiesāja dažādus nodarījumus. To veidos ieskatu dod, piemēram, pārskats par apgabaltiesas iecirkņu ierosinātām izmeklēšanām 1942. gadā, kas apkopotas Tieslietu ģenerāldirekcijas 1943. gada 4. februāra atskaitē, sadalot pa noziedzīgo nodarījuma veidiem. No šī pārskata redzams, ka visvairāk lietu ierosināts par zagšanām, kas veiktas amatveidīgi (atkārtoti). Arī vispār zādzību skaits bijis ievērojams, kādēļ zādzības vēl

iedalītas divās apakšgrupās – “zagšana, laupīšana un izspiešana” un “svešas mantas piesavināšanās un uzticības nelietīga lietošana”. Nākamie skaitliskā ziņā visbiežāk izdarītie noziegumi bija “mantas, satiksmes, ceļu brīdinājumu zīmju, robežzīmju u.c. tamlīdzīgu zīmju vai priekšmetu bojāšana”, “viltošana” (turklāt visvairāk ir viltoti sevišķi svarīgi dokumenti), “miesas bojājumi”.⁴²

1943. gada 20. aprīlī ģenerālkomisariāta Tiesību nodaļas vadītājs sakarā ar vācu civiltiesu un vietējo iestāžu sadarbību Latvijas krimināltiesību laukā nosacīja, ka krimināllietās “neatkarīgi no šiem noteikumiem vācu tiesas prokurors var pēc sava ieskata pārņemt savā rīcībā jebkuru lietu, kā arī Tiesu palātas prokurors var pēc sava ieskata iesniegt katru lietu vācu tiesas prokuroram”.⁴³ Svarīgs un nozīmīgs bija turpmākais teksts: “Attiecībā uz visām pārējām krimināllietām uzskatāms vispār, ka vācu tiesas prokurors tās nodevis iztiesāšanai vietējās tiesās”.⁴⁴

Vietējām tiesām bija atņemta kompetence daudzās lietās. Tā 1943. gada 3. maijā ģenerālkomisariāta jaunais Tieslietu daļas vadītājs fon Kloks (*Klock*) paziņoja, ka “visās lietās, kurās ir runa par telefona, telegrāfa, radio vai citu pasta ierīču tīšu bojāšanu, ir skartas svarīgas Vācijas valsts intereses. Tas pats attiecas uz preču zādībām pārsūtīšanas laikā pa dzelzceļiem. Tādēļ lūdzu dot rīkojumu, lai tādas lietas vietējās tiesu iestādes piesūtītu man caur Tiesu palātas prokuroru [...]”⁴⁵

ADVOKĀTU SADALĪJUMS LATVIJAS NOVADOS

Daudzas Latvijas pilsētas un pat veseli apriņķi kara dēļ bija palikuši bez neviena jurista. Ja vēl 1941. gadā iedzīvotāji to saistīja ar karadarbības sekām, tad 1942. gadā tas raisīja neizpratni. Tā 1942. gada 24. jūlijā Aizputes apriņķa vecākais vēstulē⁴⁶ informēja tieslietu ģenerāldirektoru A. Valdmani par to, ka Aizputes apriņķis ir palicis pilnīgi bez neviena lietpratēja juridiskos jautājumos, lai gan Aizputes apriņķī ietilpa 19 pagasti un kopā ar Aizputes pilsētu te dzīvoja 30 tūkstoši iedzīvotāju. Satiksmes ierobežojumi un transporta līdzekļu trūkums gandrīz pilnīgi izslēdza iespēju Rīgā vai Liepājā saņemt padomus juridiskajos jautājumos,

turklāt tādām apmeklējumiem būtu nepieciešamas vismaz trīs dienas. Tādēļ aprīņa vecākais izteica lūgumu izvietot Aizputē vismaz vienu advokāta un vienu notāra kantori vai vismaz dot norādījumus Liepājas advokātiem doties izbraucienos uz vietas.

Advokātu sadalījuma nepilnības bija zināmas vismaz no 1942. gada janvāra, jo 1941. gada beigās ģenerālkomisārs pieprasīja no tieslietu ģenerāldirektora to advokātu sarakstu, kuri bija atsākuši darbību pēc 1941. gada vasaras, lai viņus oficiāli varētu apstiprināt amatā. A. Valdmanis prasīto sarakstu iesniedza 1942. gada 29. janvārī. Jau pēc dažām dienām, 2. februārī, ģenerālkomisariāta Tieslietu nodaļas vadītājs fon Nolteins pieprasīja paskaidrojumus par advokātu sadalījumu Latvijas ģenerālapgabalā, jo Rīgā darbojās 165 advokāti un advokātu palīgi, bet Liepājas apgabalā – tikai 7 advokāti un viņu palīgi. Pēc ģenerālkomisariāta ierēdņa domām, tas bija “uzkrītoši, ka šāds sadalījums ir nenormāls un neveselīgs”.⁴⁷ Viņš uzsvēra, ka visiem advokātiem un to palīgiem vajadzētu strādāt tikai savā nozarē un neizmantojot amata apzīmējumu “advokāts” vienīgi kā titulu. Zvērinātu advokātu padome 1942. gada 6. martā, sniedzot paskaidrojumus tieslietu ģenerāldirektoram par advokātu sadalījumu starp Rīgu un pārējiem apgabaliem, atzina, ka šāds stāvoklis izveidojies kara apstākļu dēļ un neatbilst pastāvošajām vajadzībām. Tomēr padome uzsvēra, ka neproporcionāls sadalījums bijis arī agrāk. Kara laikā disproporcija tikai vēl vairāk palielinājusies. Tā, piemēram, 1940. gadā Rīgas apgabalā bijis 75% visu advokātu, bet 1942. gadā – 82% (Jelgavā attiecīgi 11% un 13%, Liepājā – 5,5% un 2%, Daugavpilī – 8,5% un 3%).⁴⁸

Iedzīvotājiem nevēlamo tendenci advokātu skaitam palielināties tajos apgabalos, kur tas jau iepriekš bijis liels, un samazināties apgabalos, kur tas arī iepriekš bijis mazs, Zvērinātu advokātu padome skaidroja ar to, ka Liepāja un Daugavpils piederēja pie visvairāk izpostītajām Latvijas pilsētām, kurās dzīves ritms atšķirībā no Rīgas un Jelgavas nebija paspējis atspirgt no kara izraisītajām sekām. Padome uzskatīja, ka esošais stāvoklis ir jāmaina, tomēr noteikt galīgo advokātu skaitu atsevišķās vietās kara apstākļos neesot iespējams. Turklāt arī kopējais advokātu skaits kopš kara sā-

kuma bija samazinājies uz pusi, 359 zvērinātu advokātu un to palīgu vietā bija palikuši tikai 182 zvērināti advokāti un to palīgi.

Lai stāvokli uzlabotu un visi esošie advokāti varētu sevi materiāli nodrošināt, Zvērinātu advokātu padome ieteica samazināt Rīgas advokātu skaitu līdz 100 agrāko (Latvijas laika) 257 un toreizējo (1942. gadā) 139 vietā.⁴⁹ Tādā gadījumā apmēram 40 zvērinātiem advokātiem un to palīgiem Rīga būtu jāatstāj un darba vieta jāizvēlas citos tiesu apgabalos. Latvijā bija 50 vietas, kurās atradās tiesu iestādes, turklāt 39 vietās bija tikai viena miertiesa. Tāpēc Zvērinātu advokātu padome ieteica, ka Jelgavas novadā varētu būt 30, Daugavpils – 25, Liepājas – 15, bet Rīgas lauku novadā – 10 zvērināti advokāti un to palīgi. Tomēr padome uzsvēra, ka šie skaitļi ir tikai orientējoši, nevis galīgi un negrozāmi, un ieteica cerību, ka zvērināti advokāti, saprotot reformu nepieciešamību, paši, vismaz daļa, izvēlēties citu darba vietu ārpus Rīgas. Tika uzsvērts, ka nepieciešamības gadījumā tiks sperti soļi paredzēto pārkārtojumu veikšanai.

1942. gada 16. jūnijā Zvērinātu advokātu padome izstrādāja plānu, kurā paredzēja, ka līdz 1942. gada 1. jūlijam jāpiesakās tiem zvērinātiem advokātiem, kas būtu ar mieru pārcelties uz dzīvi citur Latvijas ģenerālapgabalā, taču pieteicās tikai viens zvērināta advokāta palīgs. Tāpēc Zvērinātu advokātu padome 12. un 15. jūlija sēdēs sastādīja 35 advokātu un to palīgu sarakstu, kuriem Rīga būtu jāatstāj. Pēc mēneša, 1942. gada 12. augustā, Zvērinātu advokātu padome apkopoja rezultātus, kas bija sasniegti, mēģinot normalizēt stāvokli ar advokātu izvietojumu Latvijas ģenerālapgabalā.⁵⁰ Mēģinājums pārvietot paredzētos 35 advokātus un to palīgus bija beidzies nesekmīgi, jo gandrīz visi izvēlētie kandidāti iebilda pret pārvietošanu uz provinci. Divi bija paziņojuši, ka viņi izstāsies no advokatūras. Galvenie iebildumi bija saistīti ar to, ka pārvietojamiem Rīgā bija privātīpašumi, sieva/vīrs strādāja Rīgā, bērni bija skolas vecumā utt. Labprātīgi atstāt Rīgu neviens nevēlējās.

Lai panāktu vismaz kādu virzību šī jautājuma risināšanā, Tieslietu ģenerāldirekcija tā paša gada 26. augustā izstrādāja kritērijus,

uz kuriem būtu jābalstās, izvēloties kandidātus, kuriem būtu jādodas uz provinci. Trīs pirmie no tiem bija šādi: palikt iepriekšējā vietā drīkstēja tādi advokāti, kas nodarbojās tikai ar advokatūru un savus pienākumus pildījuši nevainojami, nākamie bija augstskolu mācību spēki – juristi, kas drīkstēja palikt savās vietās, jo tas stiprinātu advokatūras prestižu, kā trešais tika minēts darba stāža faktors. Visbeidzot, sevišķi svarīgu iemeslu dēļ, to pamatojot, padome varēja izlemt par kāda atsevišķa advokāta palikšanu.

Tā kā visas darbības beidzās bez rezultātiem, 1942. gada 12. novembrī ģenerālkomisariāta Tieslietu nodaļas vadītājs daļēji piekāpās jautājumā par zvērinātu advokātu un viņu palīgu pārvietošanu.⁵¹ Pamatojoties uz aprēķiniem, ka apmēram 20 zvērinātu advokātu varētu pamest darbu advokatūrā, kas neatbilstu vācu interesēm, fon Nolteins neiebilda, ka Rīgā paliktu 120 advokātu un to palīgu. Tomēr nāves vai atkāpšanās gadījumos Rīgā nerastos brīvas vietas advokatūrā, līdz būtu sasniegts iepriekš izvēlētais advokātu skaits. 1942. gada 16. novembrī tika izveidots jauns saraksts, pēc kura Rīgā tiktu atstāti darboties 84 zvērināti advokāti un 33 viņu palīgi.

Tomēr arī tagad jautājums par advokātu pārvietošanu nebija pilnīgi atrisināts. 1942. gada 22. decembrī Zvērinātu advokātu padome lūdza tieslietu ģenerāldirektoru pagarināt aizbraukšanas termiņus, jo vairāki advokāti to, ka viņiem būs jāatstāj Rīga, “dabūja zināt tikai tagad”.⁵² Lietu likvidācijai, personīgo un ģimenes lietu nokārtošanai, dzīvokļa un transporta jautājuma risināšanai tika lūgts pagarināt termiņu līdz 1943. gada 15. jūnijam, ja padome, vadoties pēc apstākļiem, to atzītu par nepieciešamu. 1942. gada 23. decembrī A. Valdmanis piekrita termiņu pagarinājumam.

1942. gada 20. martā A. Valdmanis ziņojumā ģenerālkomisāram⁵³ par to, ka, sākot ar 1943. gadu, vairs netiks dotas atļaujas privātdavokātiem uzstāties tiesās Rīgā, Jelgavā un Liepājā, norādīja, ka Daugavpilī tomēr tiks paturētas tiesības izdot atļaujas zvērinātu advokātu un viņu palīgu nepietiekamā skaita dēļ. Fon Nolteins 1942. gada 12. decembrī neiebilda šādam lietu noregulējumam, kas gan bija pretrunā ar viņa 1942. gada 19. oktobra

rīkojumu par jaunu atļauju izsniegšanas privātdavokātiem aizliegumu. Kopumā privātdavokātiem bija izsniegtas 36 atļaujas strādāt savās dzīvesvietās agrāko 78 vietā. Tas galvenokārt bija darīts tāpēc, lai iedzīvotāji nepaliktu pilnīgi bez juridiskās palīdzības.

LIKUMU PIEMĒROŠANA

1942. gada decembrī radās nesaskaņas par vācu sodu normu izziņošanu Latvijas ģenerālapgabalā. 1942. gadā no 25. oktobra līdz 7. novembrim Daugavpilī iznākošajā laikrakstā “Daugavas Vēstnesis” tika publicēta rakstu sērija ar nosaukumu “Jaunie sodu noteikumi”, kurā bija pārtulkoti un komentēti šie likumi. Vēl 10. jūlijā tieslietu ģenerāldirektors bija izteicis priekšlikumu, ka gadījumā, ja tiktu publicēti apcerējumi par juridiskiem jautājumiem, tie iepriekš ar viņa starpniecību būtu jāsaskaņo ar ģenerālkomisāru. Šāda kārtība pēc divām dienām tika arī apstiprināta.

Tā kā šī rakstu sērija nebija saskaņota ar Tieslietu ģenerāldirekciju, tad ģenerālkomisariāta, Tieslietu ģenerāldirekcijas un atbildīgo iestāžu starpā izraisījās diskusija par to, kam būtu jākontrolē šādi raksti. Tiesu palātas prokurors Adolfs Robežnieks vēstulē ģenerāldirektoram A. Valdmanim uzsvēra, ka rakstu autors, Daugavpils apgabaltiesas loceklis Žanis Ozoliņš, patstāvīgi pārtulkojis šos noteikumus, aizsteidzoties priekšā likuma oficiālajam tulkojumam: “Noteikumu tekstu tulkojums, kā arī komentāri, nerunājot par to trūkumiem no literārā viedokļa, novirzes no latviešu krimināltiesībās vispār pieņemtās terminoloģijas [...], bet komentāros atrodami atzinumi, kuri nav pieņemami no dogmatiskā, kā kriminālpolitikas viedokļa.”⁵⁴

Atbildot uz šādiem apgalvojumiem, 1942. gada 18. decembrī⁵⁵ Ž. Ozoliņš rakstīja paskaidrojumu, kurā uzsvēra, ka “Daugavas Vēstnesi” kontrolē laikraksta redakcija un novada komisārs. Laikraksta redakcija, noskaidrojot, ka tai nav nepieciešama nekāda, izņemot novada komisāra, atļauja, nolēmusi publicēt rakstu sēriju. Turklāt viņš esot rakstījis kā privātpersona, uz kuru nav attiecināmi iepriekšminētie rīkojumi par rakstu iesūtīšanu

iepriekšējai pārbaudei. Tāpat Ž. Ozoliņš noraidīja aizrādījumu par trūkumiem no literārā viedokļa, norādot, ka tas vairāk ir tehniskas dabas jautājums un arī oficiālajiem tulkojumiem esot šāda veida kļūdas. Kā pēdējo argumentu Ž. Ozoliņš minēja faktu, ka tie nav atzinumi, bet komentāri, kas ir diskutējami, turklāt arī tie smelti no atzītiem vācu avotiem. Viņš arī atzīmēja, ka noteikumu speciālās daļas 16 pantu deviņos gadījumos iedzīvotājiem ir piedraudēts ar nāves sodu, kas bija mudinājis viņu šos likumus ātrāk darīt zināmus sabiedrībā.

Tieslietu ģenerāldirektoram iepazīstoties ar Ž. Ozoliņa paskaidrojumu, šī lieta 1943. gada 8. janvārī tika slēgta. Rezultātā tika nolemts lūgt ģenerālkomisāru dot attiecīgus norādījumus laikrakstu redakcijām, lai tās turpmāk juridiska satura rakstus sūtītu iepriekšējai pārbaudei.

Nobeigumā jāatzīmē, ka Tieslietu ģenerāldirekcijas darbība tika pārtraukta reizē ar visas latviešu Zemes pašpārvaldes darbību 1944. gada septembrī. Visu kara laiku to kontrolēja ģenerālkomisariāta Tieslietu nodaļa. Bez Tieslietu ģenerāldirekcijas pakļautībā esošajām tiesu iestādēm Latvijas ģenerālapgabalā darbojas vesela rinda citu tiesu, kuru jurisdikcijā atradās visas nozīmīgākās lietas. Vispārējos vilcienos vietējo tiesu darbība aprobežojās ar civillietu izskatīšanu. Okupācijas vara iesaistīja atsevišķus tiesnešus politiski apcietināto lietu izvērtēšanā, taču lēmumus šajās lietās latviešu tiesneši nepieņēma. Tādējādi arī vietējās tiesas bija līdzatbildīgas okupācijas varas nostiprināšanā, lai gan konkrētajiem cilvēkiem tas dažkārt nozīmēja ātrāku atbrīvošanu no ieslodzījuma. Okupācijas vara nesteidzās izskaidrot iedzīvotājiem jaunās tiesību sistēmas īpatnības, kā rezultātā daudziem nebija skaidra lietas piekritība. Iedzīvotājiem bija apgrūtināta arī savu tiesību aizstāvju izmantošana, kas sevišķi skāra lauku apvidus.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Gerald P. Basler (2000). *Alfred Valdmanis and the politics of survival*. Toronto etc.: University of Toronto Press; Haralds Biezais (1992). *Latvija kāškrusta varā: Sveši kungi, pašu ļaudis*. Īstlansinga: Gauja.

- ² Robert G. Waite (1994). Kollaboration und deutsche Besatzungspolitik in Lettland 1941 bis 1945. In: Werner Röhr (Hrsg.). *Okkupation und Kollaboration (1938–1945)*. Berlin; Feidelberg: Hühthig, S. 217–237.
- ³ Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.) (2007). *Latvijas advokatūra: Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās, 1919–1945: Biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs.
- ⁴ Arnolds Aizsilnieks (1968). *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. Stokholma: Daugava, 1968; Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda (2007). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava.
- ⁵ Dītrihs A. Lēbers (zin. red.) (2000). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000): Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds.
- ⁶ Boriss Zemgals (1949). *Dienas baltās nebaltās: Stāsts par Alfrēda Valdmaņa darbu tautai un tēvzemei*. Ženēva: Leonīds Zemgals.
- ⁷ Jānis Lejiņš (1971). *Mana dzimtene atmiņu un pārdomu atspulgā*. Vesterosa; Kārlis Rītums (2005). *Kā es to redzēju*. Rīga: Jumava.
- ⁸ *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), P-822-1-4, 7. lp.
- ⁹ Līdz 1942. gada maijam to dēvēja par Tieslietu galveno direkciju.
- ¹⁰ LVVA, P-822-1-1, 336. lp.
- ¹¹ *Tēvija*, Nr. 107, 03.11.1941.
- ¹² LVVA, P-822-1-1, 77. lp.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ *Rīkojumu Vēstnesis*, Nr. 275, 1942.
- ¹⁵ Turpat, Nr. 239.
- ¹⁶ Turpat, Nr. 276.
- ¹⁷ Uzsākusi darbību vācu Sevišķā tiesa. Nāves sodi dzīvokļu apzadzējiem un zagto mantu uzpircejiem. *Jēkabpils Vēstnesis*, 18.12.1941.
- ¹⁸ Uwe Danker (1997). Der gescheiterte Versuch, die Legende der “sauberen” Zivilverwaltung zu entzaubern. In: Robert Bohn (Hrsg.). *Die deutsche Herrschaft in den “germanischen” Ländern 1940–1945*. Stuttgart: Steiner, S. 170.
- ¹⁹ *Rīkojumu Vēstnesis*, Nr. 45, 1942.
- ²⁰ Sk. arī: Jēkabs Ozols (1983). Latviešu nacionālā pretestības kustība 1940–1945. *Kara Invalīds*, Nr. 28, 32. lpp.
- ²¹ *Rīkojumu Vēstnesis*, Nr. 45, 1942.
- ²² LVVA, P-69-1.a-12, 17.–23. lp.
- ²³ Bundesarchiv zu Berlin, R6. f., 82. l., 3. lp.
- ²⁴ LVVA, P-70-5-32, 47. lp.
- ²⁵ LVVA, P-822-1-1, 173. lp.
- ²⁶ O. Dzeņš (1971–1978). *Muna dzeive*. Mīnhene. 3. sēj., 124. lp.
- ²⁷ Viktors Straubs (2003). *Trīs armijās: kāda vidzemnieka atmiņas (1939–1945)*. Aizpute: Harro von Hirschheydt, 83. lpp.
- ²⁸ LVVA, P-822-1-1, 171. lp.

- ²⁹ Turpat, 334. lp.
- ³⁰ Tie bija: Kārlis Striķis, Vladimirs Balodis, Voldemārs Bišentrops, Teodors Cīrulis, Voldemārs Pulciņš, Jānis Norvelis, Aleksandrs Cīrulis, Rolands Viļums, Jēkabs Strazds, Miķelis Grundulis.
- ³¹ LVVA, P-822-1-1, 169. lp.
- ³² Tie bija: Jānis Sekste, Jānis Krūmiņš, Alfons Klingo, Aleksandrs Malkins, Rūdolfs Plauks, Pēteris Eferts, Arvids Dikmans, kā arī viceprokurors Aleksandrs Štolcs.
- ³³ LVVA, P-822-1-1, 168. lp.
- ³⁴ Turpat, 166. lp.
- ³⁵ Waite. Kollaboration und deutsche Besatzungspolitik, S. 227.
- ³⁶ LVVA, P-822-1-1, 63.-65. lp.
- ³⁷ Zemgals. *Dienas baltās nebaltās*, 77. lpp.
- ³⁸ LVVA, P-97-1-17, 1.-2. lp.
- ³⁹ Turpat, 97.-99. lp.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ LVVA, P-97-1-20, 82. lp.
- ⁴² LVVA, P-822-1-2, 28. lp.
- ⁴³ LVVA, P-822-1-27, 4. lp.
- ⁴⁴ Turpat.
- ⁴⁵ Turpat, 9. lp.
- ⁴⁶ LVVA, P-97-1-3, 46. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 26. lp.
- ⁴⁸ Turpat, 31. lp.
- ⁴⁹ Turpat, 32. lp.
- ⁵⁰ Turpat, 47. lp.
- ⁵¹ Turpat, 63. lp.
- ⁵² Turpat, 75. lp.
- ⁵³ Turpat, 33. lp.
- ⁵⁴ LVVA, P-822-1-20, 28. lp.
- ⁵⁵ Turpat, 30. lp.

JUDICIARY POWER IN THE GENERAL DISTRICT OF LATVIA DURING THE PERIOD OF GERMAN OCCUPATION

Edvīns Evarts

Dr. hist., researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Scientific interests: everyday life in Latvia during World War II.

The origins and activities of the Directorate-General of Justice is a clear example of the attitude Nazi Germany took against the people of the occupied territories. German institutions intervened but little in its daily work, for the competence of Directorate-General was limited and in the beginning Latvian judges had the right to deal only with divorces, unimportant civil cases and, by the end of war, all cases that had something to do with Latvians and their needs. All the most important cases were judged by specially introduced German courts. German courts could check up any local verdict and change it even a year later. Directorate-General dealt with mainly technical problems while some Latvian judges might be involved by Germans in cases of political repressions time after time.

Key words: World War II, Latvia, courts, Directorate-General of Justice.

Summary

After invading the Soviet Union, German Wehrmacht in a few weeks had conquered most of the Baltic when the swift northward movement of the front line stopped. Because of this was delayed the creation of the German Civilian Rule that among other things would have meant full introduction of the German judiciary system. German military administration had not been given precise instructions how to rule the newly conquered areas. This created a situation when the German military administration stayed away from any matters that had no relation to their direct duties and at the same time they were interested in the restoration of the local judiciary institutions.

To maintain order in the conquered territories a Directorate-General of Justice was permitted to be established in July 1941. This Directorate had to carry out those everyday legal activities for which the Germans lacked trained staff. The operation of the Directorate was onerous from the very beginning and it suffered from lack of office space despite the fact that many judiciary institutions were never restored. Occupation authorities did not interfere much because activities of the Directorate-General were very limited and Latvian judges initially had the rights to deal only with divorces, unimportant civil cases and, by the end of war, all cases that had something to do with Latvians and their needs. This assumption is supported by a statement of the Director-General of Justice from the end of 1941 that only 5% of prisoners have been arrested by the request of the Directorate. The rest were political prisoners the Directorate had nothing to

do with. All the most important cases were tried by specially established German courts who had the rights to check up any local verdict and change it even a year later.

The German Civilian Rule began to take interest in the work of Directorate-General of Justice or rather in the possibilities to use Latvian judges to do the occupiers bidding only around November 1941 when the need arose to uphold the action and try the cases of political prisoners as fast as possible because their arrest warrants were based only on denunciations. It was expected from the Latvian judges to try at least 25 cases per month. In the beginning the Germans asked for ten judges but later, when cooperation proved to be rather successful, for another ten.

German occupying authorities in Latvia applied laws unknown to the local population, for the German Law, used by the German courts, was rarely translated into Latvian completely or the translation was going on too slow. Thus Latvian judges did not exactly know which laws should be used. In addition the rights of Latvian judges were significantly limited as they were not allowed to try the cases where even one party was a German.

In general, Latvia experienced serious lack of jurists. Some regions had not a single graduate law student among their population, to say nothing of judges or lawyers. All attempts to level at least the distribution of lawyers in the General District of Latvia had little effect and only by the end of 1943 a certain compromise was achieved to give access to consultations of jurists throughout the Latvian territory. Despite the serious limitations put upon the activities of the Directorate-General of Justice, by the beginning of 1942 the occupying authorities wanted to limit them even more, until after a lengthy exchange between the Director-General of Justice and officials of the German Civilian Rule the "simplification of government", as the Germans called it, was cancelled. The Directorate-General of Justice ceased its activities in the General District of Latvia in September 1944 together with all other institutions of the General Land Authority. At the same time the German courts were gradually withering away, replaced by the German military tribunal.